CUMHURİYET DÖNEMİNDE BASIN FOTOĞRAFÇILIĞI

Gökhan BİRİNCİ*

Bilgi ve teknolojik gelişmelerin yanında ekonomik gelişmeler, toplumlararası ilişkilerin kurulmasını ve yayılmasını zorunlu hale getirmiştir. Bu zorunluluk, bilgi ve teknolojinin en hızlı ve etkili bir biçimde yayılmasını sağlayacak bazı iletişim araçlarına gereksinimi de doğurmuştur.

Ortaçağ'ın kapanıp Yeniçağ'ın açılmasıyla birlikte Avrupa'da önemli gelişmeler olmuştur. Bu gelişmelerin başında ise matbaanın bulunması gelmektedir. Matbaanın bulunması ve basım tekniklerinin geliştirilmesiyle daha geniş kitlelere ulaşan gazete ve dergiler hem devlet sisteminin hem de kitlelerin haberleşme ve bilgi alışverişini karşılayan ilk yazılı iletişim aracı olarak kabul edilmektedir.

Toplumlararası iletişim, toplumsal düzen ve ekonomik yapının geliştirilmesi, hem eğitim hem de iletişim ortamını zorunlu kılmıştır. Avrupa'nın bu bilgi alışverişini yaygın olarak kullandığı yıllarda matbaanın Osmanlı İmparatorluğu'na geç girişi, bunun yanısıra da politik kararlar, basındaki gelişmeleri olumsuz yönde etkilemiştir.

Osmanlı döneminde, içinde bulunduğu sosyal sarsıntılardan ülkeyi kurtarma adına batılılaşma çabaları içine giren II.Mahmut, ilk

* Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Araştırma Görevlisi.

Türkçe gazete olan Takvim-i Vekayi'i çıkararak bu gazeteyi propoganda aracı olarak kullanmıştır. Bir İngiliz vatantaşı tarafından çıkarılan ilk özel gazete olan Ceride-i Havadis ile, özel girişimle yayınlanan ilk Türkçe gazete olan Tercüman-ı Ahval dönemin diğer yayınlarıdır. Tercüman-ı Ahval'in yayınlanmaya başlamasıyla birlikte diğer gazetelerden çok daha fazla ilgi görmüştür. Ancak ülkenin içinde bulunduğu durumu eleştiren bir yayın politikası izlemesi sonucu, çıkışından altı ay gibi kısa bir süre sonra kapatılmıştır.

1860'lı yıllarda başlayan ve Tanzimat'la birlikte devam eden Batılılaşma hareketleri yeni bir aydın grubunun oluşmasını sağlamıştır. Bu sonuç Türk basınına bir yandan canlılık getirirken diğer yandan yeni gazetelerin doğmasını sağlamıştır.

Osmanlı İmparotorluğu'ndan günümüze kadar geçen sürede basın, inişli çıkışlı bir grafik çizerek yayın hayatını sürdürmüş, çeşitli baskı ve sansür olaylarıyla karşılaşmıştır. II.Abdülhamit döneminde iç ve dış baskıların demokratik istekleri kısıtlaması sonucu basında sansür görülmeye başlamıştır. 1895 yılında getirilen yeni Matbaalar Nizamnamesi basına sıkı hükümler getirmektedir.

Bu Nizamnameye göre; yalnız yabancı ülkelerden gelecek yayınlar değil, "Eyalet-i Mümtaza" denen, Osmanlı Devletine bağlı yerlerden gelecek olanlar için de izin alınması gerekiyordu. [1]

II.Abdülhamit döneminde görülen sansür II.Meşrutiyetle birlikte ortadan kalkmaya başlamıştır. Bu dönemde yapılan yeni anayasal düzenlemeler sonucu sansürün azalmasıyla basında büyük bir canlılık görülmektedir. Ayrıca II.Meşrutiyet döneminde gazete tirajlarında artış olmuş, okuyucuya yenilikler aktarılmış, haber gazeteciliği ve basın tekniklerinde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak, 31 Mart olayı ile başlayan kışkırtmalar sonucu basının özgürlük dönemi sekiz ay gibi kısa bir dönem sürmüş, bu olayın ardından gazete kapatma ve gazetecileri tutuklama gibi olaylar yeniden gündeme

---

1 Alpay KABACALI, "Türkiye'de Basın Sansürü", Gazeteciler Cemiyeti Yay., İstanbul, 1990, s.55.

gelmiştir.

İttihat ve Terakki iktidarı sırasında da süren baskı ve sansür, I.Dünya Savaşı sırasında askeri sansür olarak devam etmiş, savaş sonrasında ise bir parça yumuşama görülmüştür. Kurtuluş savaşı yıllarında ortaya çıkan yeni kadrolar ise, basında da yeni bir dönemin başlangıcını temsil ederler.

Osmanlı döneminde uygulanan politikalar basının kontrol altında tutulmasına yönelik olmuştur. Yazılı basının etkin olduğu ve henüz görsel malzemenin kullanılmadığı yıllarda basın ve yönetim arasında sürekli bir etkileşim olmuştur. Basın ile iktidar arasındaki bu etkileşimi Cumhuriyetin ilk yıllarında da görmek mümkündür.

Kurtuluş Savaşı yıllarında ülke İstanbul ve Ankara'da oluşmuş iki ayrı hükümet tarafından temsil ediliyordu. Osmanlı Hükümeti geleneksel tavrı sonucu emperyalizme ve İstanbul ticaret burjuvazisine dayanırken, Ankara hükümeti asker ve sivil kökenli aydınlar tarafından temsil ediliyordu.

Türk devriminin iktidar mücadelesi Cumhuriyet'in ilanından sonra, İslami-feodal nitelikte bir karşı devrim hareketi olan Doğu isyanlarının bastırılması ve Takrir-i Sükun Yasası'nın uygulanmasıyla çözümlenmiştir.[2] Bu yasanın uygulanmasıyla İstanbul Hükümetini tutan Vatan, Tanin ve Evhid-i Efkar v.b. gazeteler kapatılmış, yazarlar tutuklanmıştır. Devrimlerin geliştirilmesi ve savunulmasına yardımcı olan ve bu doğrultuda yayın yapan gazeteler ise, yazın hayatını sürdürebilmiştir. Takrir-i Sükun Yasası'nın Türk Devriminin tamamlanması ve iktidarın sosyal tabanının belirlenmesinde büyük etkisi olmuştur.

Ülkenin iki hükümet tarafından temsil edilmesi basını da ikiye bölmüştür. Toplumun olduğu gibi, gazetelerin de başka bir bölümü Ankara hükümetini tutuyorlardı. Bu gazetelerin İstanbul'da yayınlananları, okuyucularına Anadolu harekatından haber sağlamak için çok zahmet çekiyorlar, birbirleriyle haber rekabeti yapabilmek için

---

2 Taner TİMUR, "Türk Devrimi ve Sonrası", İmpe Yay., İstanbul, 1993, s.67.

akıl almaz kaynakları kullanıyorlardı. Bu gazetelerin haber kaynağı, genellikle Karadeniz'den gelen takalardı. Bu takalara azımsanmayacak paralar ödeyerek Anadolu haberlerini okuyucularına ulaştırmaya çalışıyorlardı.[3]

7 Ağustos 1839 tarihinde Fransız Hükümeti'nin Daquerre'nin buluşu olan 'fotoğraf'ı tüm dünyaya açıklanmasının ardından Daquerre'nin öğrencileri dünyayı görüntülemek için ellerinde makinalarla dolaşmaya koyulurlar. İlk görüntülemek istedikleri yerlerden biri de Osmanlı İmparatorluğu'dur. Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal yaşamı, sokakları, giysileri ve çevereyi görüntüleyen bu fotoğrafçılar bir anlamda o dönemin basın fotoğrafçılığı görevini de üstlenmişlerdir.

Sultan II.Abdülhamit, sarayından çıkmadan olayları izleyebilmek için fotoğrafçılara imparatorluğun hastanelerini, okullarını, sokaklarını belgeleme görevini vermiştir. Kendisinin de sarayında bir karanlık odası vardır. Bu dönemde gazeteciler kendisinden destek görürler ve ödüllendirilirler. Gazetelerin fotoğrafçı kadrosunu barındıracak teknik olanaklardan yoksun olduğu bu dönemlerde çekilen fotoğraflar basın fotoğrafçılığının en iyi örneklerinden olmuştur.[4]

Osmanlı yönetiminin gelişmelerden basın yoluyla haberdar olma yöntemini, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da görmek mümkündür. Genç Cumhuriyet yönetimi gelişmeleri anında kitlelere aktarmak, halkı aydınlatmak ve daha da önemlisi yönlendirmek için çaba göstermiş ve bunu basın yoluyla gerçekleştirmiştir.

Fotoğraf, icat edildiğinden bu yana bilimsel çevrelerde, sanatçılar arasında ve iktidar odaklarında büyük ilgi uyandırmıştır. Fotoğraf, yaygın bir şekilde kitlelere ulaşma kolaylığı ve toplumu etkileme gücü sayesinde bir iletişim aracına dönüştüğünde ise siyasi

---

3 İsmet BOZDAĞ, "Dünya'da ve Türkiye'de Basın İstibdadı", Emre Yay., İstanbul, 1992, s. 154.

4 Engin ÇİZGEN, "Osmanlıdan Günümüze Basın Fotoğrafçılığı", Milliyet Sanat, Sayı:137, İstanbul, 1986, s.15-19.

iktidarların zaman zaman denetim altına aldıkları ve yararlandıkları bir alan olmuştur. Fotoğraf ile siyasi iktidarlar arasındaki bu etkileşim, fotoğrafın icadından bu yana sürmektedir. Bu açıdan basın ve basın fotoğrafçılığı, aynı zamanda Cumhuriyet'in kurucuları olan Atatürk dönemi yöneticileri tarafından da kullanılan en etkili iletişim araçlarından birisi olmuştur.

Ebüzziya Kardeşler'in 1912 yılında tramlı klişeyi Osmanlı İmparatorluğu'na getirişi ile yazılı basında ilk kez görsel malzemenin (fotoğrafın) kullanımı sağlanmıştır. Ancak, fotoğrafın görsel bir malzeme olarak ideolojik anlamda basında kullanımı Cumhuriyet'in ilanından sonraya rastlamaktadır. Cumhuriyet'in ilanına kadar basında neredeyse bir 'kimlik' niteliği taşıyan fotoğraflar, özellikle yeni harflere geçişle birlikte propaganda aracına dönüşerek görsel bir zenginlik kazanmıştır. Bu zenginlik ise Osmanlı-İslam geleneklerinden sıyrılıp çağdaş bir ulus olmak isteyen kitlelere basın yoluyla 'görüntü imajı' ile sunulmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra basına Atatürk devrimlerini ve ideolojisini bütün kitlelere yaymak ve geliştirmek gibi farklı bir görev verilmiştir. Ancak, bu sanıldığı kadar kolay olmamış, basın, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren çeşitli güçlüklerle karşılaşmış ve bu güçlüklerle mücadele etmek zorunda kalmıştır.

1929 yılına kadar Türkiye'de milli burjuvazi yaratılmak istenilmiş ve bu yönde yoğun çaba harcanmıştır. Ancak, aynı yıl dünyada ortaya çıkan ekonomik bunalım sonucunda bu istek gerçekleşmemiş ve devletçiliğin ön plana çıkarılması zorunlu hale gelmiştir. Bu gelişim üzerine devlet himayesi altına giren basın Takrir-i Sükun Yasası ve yeni harflere geçişle birlikte zor bir döneme girmiş ve bu süre içerisinde birçok gazete kapanmıştır. Bu yıllarda gazete satışlarında belli bir düşüş yaşanmasına karşın Türkiye'de gazetelerin günlük satışı 120.000 civarındadır. Gündelik olan ve olmayan gazete sayısı 1934'de 126, 1935'de 138, 1936'da 116'dır. Bu 116 gazeteden 80'i günlük değildir.[5]

Ancak yine de İhsan Keser'e göre başlangıçta "ılımlı

5 Cemal KUTAY, Ulus, 10.7.1937, s.1.

devletçilik" olarak nitelense bile Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet müdahaleciliğinin ortaya çıkışı genel ve yaygın bir etki yaratmış olan geleneksel görüşün aksine 1929 bunalımının eşiğinde doğmuş sayılmaz.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında çok partili yaşama geçiş dönemlerinin etkileri basında da hissedilmiştir. Ancak, ilk deneme olan TpCF'nın kurulmasıyla birlikte ülke içinde başlayan huzursuzluk ve doğu bölgelerindeki isyanların yarattığı çalkantılar hükümetin sert önlemlere başvurmasına yol açmıştır. Doğu isyanları Kürt taleplerini bastırmak amacıyla, olağanüstü yetkiler taşıyan İstiklal Mahkemeleri'ni yeniden faaliyete geçirmiş, tüm ülkede sıkıyönetim ilan edilmiş ve Takrir-i Sükun Yasası çıkarılmıştır. Bu yasa hükümete otoriter bir ortam sağladığı gibi, muhalif basının susturulmasını da sağlamıştır.[6] Atatürk devrimlerinin dışına çıktığı, halkı ayaklandırdığı ve devrimleri tehlikeye düşürdüğü gerekçesiyle birçok gazete yayın hayatına son vermek zorunda kalmış, çok sayıda gazeteci tutuklanmıştır.

Cumhuriyet dönemindeki ikinci çok partili yaşama geçiş denemesi ise basında belirgin bir canlanmaya yol açmıştır. SCF'nın kurulmasıyla Yarın, Posta, Serbes Cumhuriyet ve Hizmet gibi gazeteler muhalif nitelikli yayınlar yapmıştır. Ancak, bu gazetelerde yer alan fotoğraflar ideolojik açıdan çok farklı amaçlar göstermiş ve toplumu yönlendirme açısından önemli görüntülere yer vermemişlerdir.

Ulusal bağımsızlık mücadelesinden sonra siyasi ve idari yapının yenilenmesi devri başlamıştır. Bu dönemde hükümeti destekleyen basın ile muhalif basın tek partili siyasal yaşamın sunduğu özgürlükler çevresinde yayınlarını sürdürmüştür. Bu durum baskıcı ve sansürcü bir anlayışı doğurmamış, basının 'himaye altında' tutulmasını sağlamıştır. Ne var ki 1931 yılında çıkarılan yeni bir basın kanunuyla, hükümete, ülkenin genel politikalarına aykırı yayın yapan gazete ve dergileri kapatma yetkisi verilmiştir. Böylece muhalif basın susturulmuş ve

---

6 İlhan KESER, "Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik", Gündoğan Yay., Ankara, 1993, s.84.

hükümet uygulamalarını destekleyen bir basın yaratılmıştır.

Uzun süren savaşlar nedeniyle yoksul ve bitkin düşmüş, okuma yazma oranı çok düşük bir toplumdan basın takip etmesi beklenemezdi. Bu yüzden Kemalist devrimlerin başlaması ve başarıya ulaşması için asker ve sivil bürokratların ikna edilmesi gerekiyordu. Başlangıçta bu yönde bir gelişme gösteren yenileşme çabaları daha sonra bütün tabana yayılarak devam ettirildi. Bütün sorunların aşılmasında ise basın ve basında yeralan fotoğrafların önemli bir rolü olmuştur.

Basın ve fotoğrafın her alanda güçlü bir propaganda aracı olduğuna inanan yeni yönetim, toplum içinde 'hareketliliği' sağlayabilmek için bu iletişim aracını kullanmıştır. Bu hareketlilik genelde 'yukarıdan aşağıya' doğru olmuştur. Basında yer alan fotoğraflar yapılanları göstermekten daha çok, eğitici ve yol gösterici nitelikleriyle dönem ideolojisini yansıtmaktadır. 1923-1938 yılları arasında basında yer alan fotoğrafların da Cumhuriyet'in resmi ideolojisini yansıttığını söylemek mümkündür.

Cumhuriyet dönemi basını Atatürk devrimlerinin topluma yerleştirilmesi ve yayılması için bir başlangıç oluşturmuş, bu dönemde Türkiye'deki kültürel değişimin en canlı örneğini basın göstermiştir.

Gelenekçi Osmanlı toplum yapısından modern bir topluma geçişin örnekleri Atatürk dönemi basınında yer alan fotoğraflarda görülmektedir. Kadına tanınan sosyal ve hukuksal hakları, baloları, güzellik, ses ve film yarışmalarını gündeme getiren basın, toplumda yeni bir kültürel yaşamın oluşturulmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Osmanlının gelenekçi ve eski kurallarının yerini alan çağdaş yaşama ilişkin yasa ve uygulamalara yer veren basın, bu sosyal reformlara ilişkin fotoğraflarla da toplumun zihniyetini değiştirmeye çalışmıştır.

Tanzimat'la birlikte başlayan yenileşme ve batılılaşma hareketleri Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren daha da hız ve yeni bir ivme kazanmıştır. Osmanlının yenileşme hareketleri genellikle askeri alanlarla sınırlı kalmış, geleneksel kurumlar ise yaşatılmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet yöneticileri ise çağdaş yaşam koşullarını yaratacak teknolojik ve ekonomik kalkınmayı zorunlu sayarak, atılımlarını bu yönde yapmıştır. Tüm bu atılımlar ise basında geniş biçimde yer alan fotoğraflarla daha da pekiştirilmiştir.

Cumhuriyet'le birlikte basından batılılaşmanın bir parçası olarak yararlanılmış ve basın batılılaşmayı bir yaşam biçimi olarak ülkeye benimsetmekle görevlendirilmiştir. Basının görevlerinden birisi de ekonomik ve siyasi kararların toplum tarafından benimsenmesi için Kemalist ideolojiyi aktaran fotoğraflara yer vermek olmuştur.

1923-1933 dönemi yayınlarında yer alan fotoğraflar propaganda aracı olarak kullanılmalarının yanısıra yenileşmenin de birer göstergesi olmuştur. Diğer bir deyişle, bu dönemde basında yer alan fotoğraflar görsel bir malzeme olarak kalmamış, ideolojik amaçlı görüntülere dönüşmüştür.

Ekonomik, toplumsal ve siyasal alanda yaptığı devrimlerle tarihe damgasını vuran Atatürk, din, bilim, eğitim ve sanat alanlarındaki yenileşme hareketleriyle toplumsal değişimin önünü açmayı başarmıştır. Bu başarıda görsel yazınsal bir iletişim aracı olan gazete ve dergileri bilinçli bir biçimde kullanmasının hiçde küçümsenemeyecek bir oranda payı olmuştur.

Sonuç olarak;

Atatürk döneminde ortaya çıkan karşı devrimciler kendilerini tarih içinde Kürt isyanları, irtica olayları ve Atatürk'e suikastlar düzenleyerek göstermişler; ancak her defasında karşılarında güçlü bir basın ve kararlı bir kitle bulmuşlardır.

Basında yer alan fotoğraflar ise karşı devrimci hareketlerin her zaman bastırılıp sindirildiğini göstermekle birlikte bu hareketlerin hiçbir zaman tümüyle yok edilemediği bilinmektedir. Bu yüzden de Atatürk dönemindeki basın sürekli olarak karşı devrimci güçlerle mücadele ederek, devrimlerin savunulmasında toplumu dinç ve kararlı tutmaya yönelik yayınlara ve görüntülere yer vermiştir.